ӘДӘБИЈЈАТШҮНАСЛЫГ

МҮАСИР УШАГ ШЕ'РИ

Мүасир поезијанын бәдии уғурлары вә һамымызы нараһат едән гүсурлары, нөгсанлары һаггында ајдын тәсәввүр үчүн онун тәркиб һиссәси вә чох мүһүм саһәси олан ушаг ше'rинә дә нәзәр салмаг вачибдир. Ше'рин бу спесифик саһәсинин әсас охучусу мүхтәлиф јаш вә билик сәвијјәсинә малик ушаглар олса да, ону бөјүкләр, хүсусилә ушаг тәрбијәси илә мәшғул олан валидејнләр, нәнәләр, бабалар, ушаг тәрбијә мүәссисәсинин ишчиләри — тәрбијәчиләр, мүәллимләр, пионер вә комсомол ишчиләри дә охумалы вә ондан әхлаг, тәрбијә дәрсләри, бәдии зөвг мәнбәји кими тез-тез истифадә етмәли олурлар. Көрүндүјү кими, ушаг ше'ринин аудиторијасы чох кенишдир. Тәсадүфи дејил ки, бу јахынларда «Литературнаја газета» ушаг ше'ри һаггында анкет-сорғусуну јазычы-аналардан башламыш вә онлара: «Охудуғунуз илк ушаг ше'рләри, ушаг әсәрләри һансылар олмушдур вә сиз бу әсәрләрдән өз ушагларыныз үчүн илк охудугларынызы көстәрин» суалы илә мүрачиәт етмишдир. Көрүндүјү кими, ушағын илк мүталиә китабларыны, илк ушаг әсәрләрини онлара илк төвсијә едән валидејнләр олур. Бу о демәкдир ки, ушаг ше'ри елә јазылмалыдыр ки, о һәм дә бөјүкләрин әхлагыны вә зөвгүнү охшајан сәнәт әсәрләри олсун. Бу бахымдан мүасир ушаг ше'ринә јанашдыгда севинчлә демәлијик ки, бизим бугүнкү ше'рин көзәл, нәчиб ән'әнәләри — М. Ә. Сабир, А. Сәһһәт, А. Шаиг кими көркәмли јарадычылары вардыр. Мүасир ушаг ше'ринин танынмыш јарадычылары бу ән'әнәләри өјрәнмәјә, онлары јени бәдии ахтарышларла инкишаф етдирмәјә вә зәнкинләшдирмәјә, һаглы олараг, һәмишә хүсуси диггәт јетирмиш, ондан фајдаланмыш вә бу онларын бәдии уғурларына мүсбәт тә'сир етмишдир. Т. Елчин, Т. Мүтәллибов, Т. Маһмуд, һ. Зија, И. Тапдыг, М. Намаз вә башгаларынын сон илләр ушаг ше'римизи јени вә мараглы әсәрләрлә зәнкинләшдирмәләринин бир мүһүм сирри мәһз бу ән'әнәјә јарадычы мүнасибәт олмушдур.

Әлбәттә, мүасир ушаг ше'ринин әсас охучусу һәссас, тәләбкар бир нәсил кими, бөјүјән мүасир ушаглардыр. Өлкәмиздә кедән јенидәнгурма, ашкарлыг, демократија кими мүһүм ингилаби дәјишиклик, техники ингилабларын сүр'әти, мән дејәрдим ки, һәр шејдән әввәл, ушаглара, кәнчләрә күчлү тә'сир едир. Мәһз бунун нәтичәсидир ки, мүасир ушаг мүстәгил дүшүнән, һәр шејлә марагланан, һадисәләрин маһијјәтинә дәриндән нүфуз едән һәссас, тәләбкар вә диггәтли охучу олмушдур. Инди онун тәләб вә зөвгүнү сөнүк, тә'сирсиз, мәзмунча дајаз нәзм нүмунәләри әсла едәјә билмәз. Мүасир ушаг инди јахшы илә писи, лазымлы илә лазымсызы, јаланла сахтаны лап тез сечир, тәләсик јазылан, һәјаты тәһриф едән јазылары асанлыгла көрүб кәнара атыр. Одур ки, индики ушаг ше'ри мүасир ушагларын һәјатына даһа јахын олмалы, онларла тез-тез көрүшмәли, лазым кәлсә (биз бә'зи шаирләрә, хүсусилә кәнчләрә буну даһа вачиб билирик), ушаг мүәссисәләриндә ишләмәли, мәктәбләрин һәјатында сон илләр баш верән чидди дәјишикликләр, тә'лим вә тәрбијәнин демократик әсасларла јенидән тәшкили, мәктәбләрдә әмәк тәрбијәси, бејнәлмилəл тәрбијә саһәсиндә апарылан јени тәдбирләри јахшы өјрәнмәлидир. Биз унутмамалыјыг ки, мүасир ушаг инди валидејнин, бөјүкләрин, мәктәбин, мүәллимин гаршысында чидди тәләбләр гојур, тә'лим-тәрбијәнин истигамәтини дәјишдирир. Одур ки, инди онунла һесаблашмамаг, истәк вә арзусуну нәзәрә алмадан јазыб-јаратмаг әсла мүмкүн дејилдир.

Хәлил Рзанын «Әми, сәнин ат-арабан нијә јохдур?», «Нијә јохдур түфәнкин» ушаг ше'рләринин балача гәһрәманлары кими. Бу ше'рләрин гәһрәманлары әмисинин гаршысында өз арзу вә истәјинә мүвафиг тәләбләр гојур. Мәсәлән, о, дејир ки, әмисинин түфәнки олса, истираһәт заманы довшан овуна чыхарлар. Шаир ушаг марағы вә ушаг психоложисинин тәсвириндә фәаллығы, тәбиилији позмур.

Мүасир ушағын бөјүкләр гаршысында тәләби онун чәмијјәт һаггында биликләринин азлығы, рәфтар вә давраныш гајдаларыны билмәмәкдән ирәли кәлир. Белә олдугда балача гәһрәман заһирән пассив көрүнүр, дахилән исә өјрәнмәјә, баша дүшмәјә, дәрк етмәјә бөјүк еһтијач һисс едир. Онда исә бөјүкләр өјрәдән, јол көстәрән, истигамәт верән, мүәллим ролу ојнајыр. Шаир Аслан Кәмәрлинин «Һәсән Бакыда» ше'риндә олдуғу кими. Ше'рин гәһрәманы Һәсән кәнддән кәлмишдир. О, шәһәр һәјатына бәләд дејилдир. Шаир бир бәләдчи кими өз гәһрәманынын гаршысына дүшүб шәһәрин көрмәли јерләрини көстәрир, онлар һаггында мә'лумат верир. Бурада бәләдчи ролуну ојнајан гәһрәмандан, онун һәрәкәт вә давранышларындан, данышығындан чох шеј асылыдыр. О, шәһәри танымајан ушаға, онун тарихи вә көрмәли јерләри һаггында мәһз А. Кәмәрлинин бу ше'риндә тәсвир олундуғу кими данышмалыдыр:

Гыз галасы! Гызын да
Һеч галасы олармы!
Халг ола, гызы ола,
Һеч галасыз галармы!
Дава-далаш заманы
Гызлар бурда галармыш,
Бах, бу гала бир халгын
Ғејрәт јери олармыш.

Ән јахшы ушаг ше'рләринин јарадычылары өз балача охучусу гаршысында бөјүк мәс'улијјәт һисси илә јашајырлар. Буна көрә дә бу чүр шаирләрин әсәрләри кәнч охучулар арасында рәғбәтлә гаршыланан јахшы нүмунә ролу ојнајыр. Будур, гаршымда балача бир лирик ше'р вар. Ше'рин ады «Дашдәмир»дир. Бу лирик ше'рин мүәллифи сон илләр өз сәмәрәли бәдии ахтарышлары вә уғурлу бәдии гәнаәтләри илә фәргләнән, ушаг әдәбијјатына мәктәбдән, билавасит педагожи просесдән кәлмиш исте'дадлы шаир Әфлатун Чәфәрлидир. Педагожи тәчрүбә она ушаг һәјатыны јахшы өјрәнмәк, ушаг марағыны, ушаг тәләби вә зөвгүнү дәриндән билмәк имканы вермишдир. Бу, онун һаггында данышдығымыз «Дашдәмир» лирик ше'ри үчүн дә сәчијјәви бир һал кими өзүнү көстәрир. Нәдир бу ше'рин мәзијјәти? Ушаг дилинин, ушаг психоложијасы вә марағынын уғурла нәзәрә алынмасы, тәблиғ олунан фикрин тәрбијәви әһәмијјәти, мүасир әхлаги мәзмун кәсб етмәсидир. Лирик ше'р онун гәһрәманынын ады илә адландырылмыш вә мә'наландырылмышдыр. Мүрәккәб сөз олан «дашдәмир» ики бәрк чисмин — «даш» вә «дәмир» сөзләринин бирләшмәсиндән јаранмышдыр. Ше'рин гәһрәманыны шаир мәһз бу сөзләрин кәсб етдији мә'налар илә мә'наландырыр, чиласлы ифадәләр јарадыр, мүгајисәли фикирләр сөјләјир, тәблиғ етдији фикирләри никбин әһвал-руһијјә, сағлам вә мә'налы күлүш доғуран ифадәләрлә бәдии јүксәклијә галдырыб, балача Дашдәмири өз мүасирләринә, һәмјашыдларына ширин, ојнаг бир дилдә тәгдим едир.

Ушаглара өз тәмсил вә лирик ше'рләри илә јахшы таныш олан шаир һ. Зија һаглы олараг, ушагларын диггәтини бу күн бәшәријјәти дүшүндүрән вә нараһат едән проблемләрә чәлб едир. О өз балача охучуларыны инандырыр ки, дүнјанын елә проблемләри вар ки, она ушаглар да әсла лагејд гала билмәзләр, пассив сеһрчи кими баха билмәзләр.

Сон илләрдә өз јарадычылыг лабораторијасыны јени бәдии ахтарышларла зәнкинләшдирмәк, ону өлкәдә, еләчә дә совет ушагларынын һәјатында баш верән мүасир тәләбләр бахымындан јенидән гуран һөрмәтли ушаг шаири Т. Мүтәллибовун јарадычылығы даһа сәчијјәвидир. Шаир бу илләрдә өз мүасирләриндән фәргли олараг даһа фәал чалышмыш, ушаг ше'ринин мүхтәлиф жанрларында мараглы вә мәзмунлу әсәрләр јазмышдыр. Тофигин ушаг ше'рләри дә, һәр шејдән әввәл, өз мөвзулары бахымындан охучунун лап илк нәзәрдән диггәтини чәлб едир. Тәбиәт көзәлликләринин тәрәннүмү, әтраф мүһитин горунмасы, бу мүһүм ишләрдә ушагларын фәал иштиракынын вачиблији проблеми шаири, һаглы олараг, чох нараһат едир. Онун еколожи проблемә һәср етдији ушаг ше'рләри јалныз бу проблемин уғурла һәллиндә бәдии һәрај кими мараг доғурмур, ејни заманда, тәбиәт көзәлликләрини көрмәк, дујмаг, бу көзәлликләр гојнунда динчәлмәк, истираһәт етмәк, ондан зөвг алмаг тәрбијәси бахымындан әһәмијјәт кәсб едир. Тофигин бу силсиләдән чап етдирдији ушаг ше'рләри онун Гара дәниз тәәссүратлары силсиләсиндән бөјүкләр үчүн јаздығы ше'рләрлә һәмаһәнк сәсләшир вә бир-бирини тамамлајыр. Тофиг мешәләрдән, ағачлардан, јашыллыглардан, күл-чичәк јетирмәкдән сон заманлар чох јазыр. О, бу ше'рләрдә јалныз тәрәннүмлә кифајәтләнмир. Ушаглары бу саһәдә көрүлән ишләрдә јахындан иштирак етмәјә, фәаллыг нүмунәси көстәрмәјә чағырыр. Шаир балача охучуну онун өз мүасирләри вә һәмјашыдлары олан бә'зи надинч, дәчәл ушагларын пис һәрәкәтиндән узаглашдырмаға чағырыр.

Ушаг ше'ринин фолклор гајнаглары шаирләрин һәмишә истинад мәнбәји олмуш вә инди дә беләдир. Хүсусилә фолклорун нағыл жанрындан шаирләримиз кениш истифадә етмиш, фајдаланмыш вә уғурлу нәтичәләр әлдә етмишләр. Бу ишдә А. Шаигин бәдии ирси, һабелә М. Дилбази, М. Сејидзадә, М. Рзагулузадәнин јарадычылығында өјрәнилмәјә, өрнәк олмаға лајиг чәһәтләр чохдур. Халг шаири Р. Рза јарадычылығынын сон дөврләриндә халг нағылларынын сәмәрәли тә'сири алтында өзүнүн «Һејванларын јухусу», «Сәкил вә Чәкил» кими ушагларымыз тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланан әсәрләр јаратмышдыр. Шаир Т. Елчинин мүасир мөвзуда јаздығы ушаг нағыллары балаларымызын севә-севә охудуглары вә әзбәрләдикләри әсәрләрдир. Мән бунлары инди она көрә бир даһа јада салырам ки, сон илләр ушаг шаирләри бу жанрдан, онун имканларындан зәиф истифадә едирләр. Буна көрә дә халг нағыллары сәпкисиндә ара-сыра јарадылан мәнзум ушаг нағыллары истәр-истәмәз мараг доғурур. Тәсадүфи дејил ки, шаир Гачај Көчәрлинин «Бу нағыл о нағылдыр» нағыл-поемасы балача охучулар тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланмышдыр. Мөвзусу совет халгынын Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндәки гәһрәманлығындан көтүрүлмүш бу нағылда халг нағылларынын форма хүсусијјәтләриндән, сүжет вә композисијасындан јахшы бәһрәләнән шаир бәдии чәһәтдән јахшы әсасландырылмыш долғун образлар јарада билмишдир. Нағыл-поемада бағбан Мәммәд вә онун јеканә оғлу Јунисин бәдии образы реалист бәдии бојаларла тәсвир олундуғундан јахшы јадда галыр. Әсәрдә мүһарибәнин сон ајлары бәшәријјәтин кечирдији һәјәчан, нараһатлыг, совет адамларынын бу мүһарибәнин ахырынчы күнләринә гәдәр мәрдлик вә әфсанәви гәһрәманлыгла вурушмалары, һәмин күнләрин гурбанлары шаир тәрәфиндән јахшы тапылмыш бәдии деталларла үмумиләшдирилир. Нағыл-поемада: «Өзү дә өзү илә дәјүшүрдү бу дүнја, кејдији ган палтары дәјиширди бу дүнја» кими мисралар, атанын чәбһәјә јола салдығы оғлу илә мүдрик бабалара хас олан сөһбәтләри вә төвсијәләри шаирин бәдии тапынтыларыдыр. Будур, ата өз јадикар түфәнкини оғлуна вериб чәбһәјә белә бир сәмими дилдә јола салыр:

Деди: Оғлум, түфәнки
Әлиндән гојма јерә.
Аман вермәз бу силаһ
Һеч заман дүшмәнләрә.

Адичә түфәнк дејил,
Сеһирли бир түфәнкдир.
Дүшмәни сәндән габаг
О тапыб көрәчәкдир.

Сон заманлар јарадылан уғурлу нағыл-поемалардан бири дә шаир Мәммәд Намазын «А балыглар, ајыг олун» әсәридир. Бу әсәр ушаг әдәбијјатында һаггында аз бәһс едилмиш бир мөвзуда јазылмышдыр. Әсасән дөрд һечалы ше'рлә јазылмыш бу поемада тәбиәтә ганим кәсилән бә'зи балыг овчуларынын һәрәкәтләри тәнгид һәдәфи олмушдур. Мүәллиф аллегорик бир үслубда балыглары данышдырыр, онларын шикајәтләрини балача охучунун мүһакимәсинә верир.

Ушаг ше'ринә сон заманлар хејли исте'дадлы кәнч кәлмишдир. Доғрудур, онларын арасында бә'зән бу саһәјә трамплин кими баханлар да вардыр. Беләләри ушаглар үчүн 2—3 ше'р јаздыгдан сонра бу саһәдә дуруш кәтирә билмәјиб бөјүкләр үчүн јазмаға башлајырлар. Мән нечәләринин адыны дејә биләрәм ки, ушаг ше'ри саһәсиндә јазыб-јараданда әмәлли-башлы шаир идиләр, танынар вә севилирдиләр. Инди онларын бә'зиләри ушаглар үчүн јазмағы тамам унудуб, бөјүкләр үчүн јазырлар. Ачығыны дејим ки, беләләринин јарадычылыгларынын бу икинчи дөврү һеч дә севиндиричи вә мүәллифләрини шөһрәтләндирән дејилдир. Буна көрә дә инди ушаг әдәбијјатына кәлән шаирләрин тәрбијәси вә јетишмәси гајғысына галмаг, бу саһәнин чәтин, һәм дә мәс'ул олдуғуну баша салмаг, онларын әсәрләринин вахташыры кениш мүзакирәләрини кечирмәк, һагларында чох јазмаг, китабларыны вахтында нәшр етмәк лазымдыр. Е'тирафла дејәк ки, бу ишдә нөгсанлар чохдур. Ушаг шаирләринин ири һәчмли поема, дастанлар јаратмаг имканы маһдуддур. Республикада «Ушаг әдәбијјаты» адлы хүсуси журнала инди бөјүк еһтијач јаранмышдыр.

Чамал ӘҺМӘДОВ